

PRILOG PROUČAVANJU MEĐURATNE LIJEVE INTELIGENCIJE

BOŽO KOVAČEVIĆ
IRO Globus, Zagreb

Autor ispituje neke od sporova koji su se vodili na intelektualnoj ljevici u međuratnoj Jugoslaviji. To su sporovi o odnosu filozofije i prirodnih znanosti, Marxovom metodu u *Kapitalu* kao i odnosu dijalektičkog materijalizma i psihoanalize. Autor nalazi da su te rasprave nedvojbeno pripadale suvremenom evropskom kulturnom kontekstu. U njima je prisutan sukob dogmatske orijentacije III Internacionale čija je dominacija, nakon revolucije, dovela do provincijalizacije jugoslavenske lijeve misli, i neortodoksnih struja ljevice koje su ponovno oživjele tokom 1950-ih godina. Pri tom su pripadnici druge orijentacije »zaboravili« svoje prethodnike, što je često vodilo do toga da se rasprava iscrpljuje u pokušaju dosizanja onog što je jednom već bilo osvojeno.

Ovim člankom namjeravam prikazati neka od osnovnih područja interesa međuratne jugoslavenske lijeve inteligencije i ukazati na najizraženija razilaženja u pristupu pojedinim problemima. Ta su razilaženja veoma često bila posljedica različitog odnošenja prema nerijetko iznenađujućim direktivama Komunističke partije i Kominterne, a katkad naprosto posljedica razlike u temeljnim teorijskim opredjeljenjima pojedinih autora.

Valja odmah napomenuti da dva ključna područja interesa lijeve, i ne samo lijeve inteligencije ovdje neće biti obrađena, jer bi njihova obrada zahhtijevala rad daleko studiozniji i veći nego što je ovaj. To su koncepcije o nacionalnom pitanju i o državnom uređenju te opsežna problematika odnosa ideologije i umjetničkoga stvaranja. Nacionalno pitanje zacijelo je najtraumatičnija točka u povijesti jugoslavenske države. O tome su raspravljali intelektualci svih idejnih usmjerenja i nacionalnih pripadnosti.¹ Unutar KPJ diskusija o nacionalnom pitanju kulminirala je 1923. godine,² kada se pokazalo da lijevi intelektualci, partijski aktivisti, tom problemu pristupaju motivirani ne samo marksističkom teorijom i ideologijom i direktivama Kominterne — koje su, kako znamo, nalagale rušenje Jugoslavije kao versajske buržoaske tvorevine —

¹ Vidi o tome: Milosav Janičijević, *Stvaralačka inteligencija međuratne Jugoslavije*, Institut društvenih nauka, Beograd 1984, naročito str. 121—176, i Ivo Banac, *National Question In Yugoslavia*, Cornell University Press, New York 1984.

² Od novije literature valja o tom problemu spomenuti: Latinka Perović, *Od centralizma do federalizma*, Globus, Zagreb 1984; Janko Pleterski, *Nacije, partija, revolucija, Komunist*, Beograd 1985; Gordana Vlačić, *Jugoslavenska revolucija i nacionalno pitanje*, Globus, Zagreb 1987.

nego i potaknuti sve izraženijim razočaranjem novom državom među pripadnicima nedržavotvornih nacija. Drugu kulminaciju rasprava o nacionalnom pitanju bilježimo krajem tridesetih godina, kada Mačekova HSS uspijeva izboriti vlast u Hrvatskoj. Snaga HSS i sve izraženije otvaranje prema inteligenciji, nasuprot tradicionalno antiintelektualističkom raspoloženju koje je stranci udahnuo njezin osnivač i karizmatski vođa Stjepan Radić, djelovali su i na lijevu inteligenciju u Hrvatskoj. Unutar novoosnovane KPH osjeća se jaka težnja, potoknuta zaključcima VII kongresa Kominterne u pučkoj fronti, ka približavanju HSS-u, tada neosporno najorganiziranijoj snazi hrvatskoga naroda.³ To je, dakako, bio jedan od prikrivenih motiva sukoba na ljevici.

O aspektima odnosa ideologije i umjetnosti, u poznatom sukobu na ljevici, objavljena je u nas brojna literatura pa je to područje interesa i sporenja lijeve inteligencije najpotpunije obrađeno.⁴ Stoga u ovoj kratkoj analizi tema koje su zaokupljale lijeve intelektualce neću razmatrati te dobro poznate probleme. Ovdje ću se pozabaviti područjima koja nisu tako često bila predmetom istraživanja i tumačenja.

MARKSIZAM, FILOZOFIJA I ZNANOST

Unutar ove problematike, osim tretmana nacionalnog i socijalnog pitanja, možemo uočiti dva područja interesa: odnos filozofije i prirodne znanosti i problem teorije marksizma.

Filozofija i prirodne znanosti

Kraj devetnaestog i prva desetljeća dvadesetog stoljeća donijela su niz preokreta u prirodnim znanostima. Marksisti su, kao i brojni mislioci različitih opredjeljenja, iskazivali velik interes za razvitak i filozofijske implikacije revolucioniranja prirodnoznanstvenih teorija. Prisjetimo li se naglašenog scijentizma nekih Engelsovih spisa i ne smetnemo li s uma da ni sam Marx nije bio imun na utjecaj devetnaestostoljetne determinističke paradigme prirodnih znanosti,⁵ ne iznenađuje zanimanje jugoslavenskih ljevičara i marksista za tu temu.

Ambivalentnost u odnosu prema znanosti, tj. prirodnoj znanosti kao paradigmi svake znanosti, pratila je marksizam od samih njegovih početaka.

³ O takvoj usmjerenosti KPH svjedoči zaokupljenost partijskog časopisa *Izraz* temama hrvatske nacionalne povijesti. U *Našim novinama*, 26. ožujka 1939. godine, možemo pročitati ovu ocjenu partijskog časopisa *Izraz*: »Ako se pita o njegovoj političko-kulturnoj orijentaciji (a mnogi ljudi danas više pitaju tko nego što), mogla bi mu se postaviti jedna: hrvatska narodna« (str. 8). O istoj problematici vidi: Vasa Bogdanov, »Srbi prema hrvatskom nacionalnom pitanju«, *Pečat*, Zagreb, br. 1-2/1939, 63—69, i »Bistrenje političke muteži«, *Pečat*, Zagreb, br. 4/1939, 245—259. Časopis *Političko iskustvo*, koji je uređivao i svojim priložima ispunjavao Vasa Bogdanov, bavi se isključivo hrvatskim nacionalnim pitanjem.

⁴ Stanko Lasić, *Sukob na književnoj ljevici 1928—1952*, Liber, Zagreb 1970; Vasilije Kalezić, *Pokret socijalne literature*, K. Z. »Petar Kočić«, Beograd 1975; Vlado Mađarević, *Književnost i revolucija*, »August Cesarec«, Zagreb 1974; Predrag Matvejević, *Književnost i njezina društvena funkcija*, Radnički univerzitet »Radivoj Čiprinov«, Novi Sad 1977.

⁵ O tome vidi, primjerice: Marcello Cini, »Znanstvenik Kar Marx«, u knjizi *Marx nakon sto godina*, Globus, Zagreb 1984, 66—88; Svetozar Stojanović, »Kako pristupiti Marxovom determinizmu«, *Theoria*, Beograd, br. 1-2/1976.

Marx i Engels, kao i drugi teoretičari socijalizma, nastojali su svojim argumentima za socijalnu revoluciju — često međusobno nespojivim — pribaviti dignitet znanstvenosti. Pri tom je mlađim marksistima ostavljena predodžba o znanosti devetnaestog stoljeća kao uzoru kojem treba težiti. Na prirodnu znanost, kao neupitnu paradigmu društvene teorije, oslanja se i Comteov pozitivizam. Ali to shvaćanje, prema kojem je otkrivanje zakonitih veza između iskustvenih činjenica i odbacivanje interesa za onostranu bit osnova znanstvenog mišljenja i postupanja, nije niklo na istim filozofijskim tradicijama kao marksizam. Dok su u marksizmu sjedinjeni materijalizam i hegelovska dijalektička logika, pozitivizam nastavlja tradicije engleskog empirizma i respektira povijest novovjekovne prirodne znanosti i matematike.

Positivizmu se, kao teoriji koja je rivalska u odnosu prema marksizmu, suprotstavlja već Engels. Drugi žestoki sukob s predstavnicima jedne vrste pozitivizma, s ruskim empiriokriticistima koji su pokušavali kombinirati marksističke postavke sa teorijama Macha, Avenariususa i Ostwalda, izbija objavljivanjem Lenjinove knjige *Materijalizam i empiriokriticizam* (1908). Upravo je to djelo, potpomognuto objavljivanjem Engelseve nedovršene knjige *Dijalektika prirode*, a u sprezi sa spoznajnoteorijskim marksističkim koncepcijama kakva je, recimo, Plehanovljeva, postalo uporišnom točkom dijamata, sovjetske verzije marksističke filozofije prirode, kao i teorije odraza.

Na jugoslavenskoj ljevici prvo marksističko djelo koje pokušava artikulirati dijalektičko-materijalistički pogled na svijet bila je mladenačka knjiga Veljka Ribara *Principi materijalističke filozofije* (1922). Već na osnovi podnaslova, *Program za kritičku sintezu filozofijskih problema*, jasno je da se radi o ambicioznom pokušaju. Ribar pokušava dokazati da je koncept revolucije, postupnog razvitka, neprimjeren ne samo za opisivanje razvitka ljudskog društva, nego je neispravno upotrebljavati ga i u biologiji. Pravilna metoda je materijalistička dijalektika, koja je određena kao »učenje o jedinstvu sadržine i forme, bića i mišljenja, subjekta i objekta i da je uvijek sadržina, biće, materijalna stvarnost određujuće, subjekt, da njihov odnos nije vremenski nego logički odnos«. ⁶ Mnogo više od takvih indicija, da je Ribar nešto naučio o preokretanju Hegela na noge, nećemo naći u njegovoj knjizi. To je bio pokušaj kakve ćemo na našim meridijanima sve češće susretati sredinom tridesetih godina. Ali tada se nitko neće pozivati na ovo djelo i ono je, ne izazvavši nikakav odjek, ostalo zaboravljeno.

Prvi pokušaji razvijanja teorije znanosti na jugoslavenskoj ljevici izrazito su pozitivistički intonirani. »Metafizika je nauka koja proučava besmisljena pitanja« — taj aforizam nije naveden iz nekog neopozitivističkog manifesta, već iz knjige tadašnjeg lidera KPJ, marksiste Sime Markovića. Engelsono predviđanje, da će od filozofije preostati samo logika i dijalektika, Marković je radikalizirano do stava da od filozofije »ne ostaje ništa od trajne vrednosti što ne bi bilo već sadržano u nauci«. ⁷ Deset godina kasnije nalazimo ga kao žestokog antipozitivistu. Zaboravivši svoje radikalne teze o tome da filozofija nema nikakav *raison d'être*, jer je znanost potpuno apsorbirala sve ontološke i gnoseološke probleme, Marković se preobratio u dijalektičkog materijalistu koji ne dopušta ni najmanji tračak kolebljivosti: »Prirodni zakoni

⁶ Veljko Ribar, *Principi materijalističke filozofije*, Zagreb 1922, 19.

⁷ Sime Marković, *Iza nauke i filozofije*, Geca Kon, Beograd 1924, 17.

nisu ni apriorističke kategorije ni 'ugodne konvencije': oni postoje u prirodi, objektivno i apsolutno. U objektivnim prirodnim zakonima leži apsolutna istina. Naučni zakoni su samo više ili manje verne mislene slike prirodnih zakona; naučni zakoni su zato približni, nepotpuni, relativni. Nauka teži da prođe u suštinu prirodnih zakona, da sazna apsolutnu istinu. I celokupni razvitak naučnog saznanja znači neprekidno asimptotno približavanje tome idealu koji se nikada ne može dostići.⁸ Budući da znanost ne može dosegnuti ideal apsolutnog znanja, u krivu su oni »za koje ne postoji nikakva filozofija van prirodnih nauka«. Ta filozofija, koja ne podliježe relativizmu znanstvenih spoznaja, jest dijalektički materijalizam.

Positivistički intonirane stavove o filozofiji nalazimo i na stranicama značajnog nadrealističkog spisa *Načrt za jednu fenomenologiju iracionalnog*. Ristić i Popović su, u svojoj po mnogo čemu zbujujućoj i ambicioznoj knjižici, napisali: »Samo nauka, a nikako spekulativna filozofija, može da omogući jedno pravo delovanje, jedan socialan aktivitet: ta nauka je materializam sa svim svojim posledicama, nauka aktivne praktične misli, kao što je idealizam, ne nauka nego filozofija, bio i ostaje luč reakcionarne misli.«⁹ Ristić i Popović su, kako vidimo, prihvatili raniji Markovićev stav o sudbini filozofije (tj. idealizma), ali na drugom mjestu kritiziraju Markovića predbacujući mu da je zanemario promjene u određenju pojma materije, izazvane teorijom relativnosti. Oni su, međutim, previdjeli činjenicu da je upravo Marković bio jedan od prvih interpretatora Einsteinove teorije na našem tlu i prvi koji je tu teoriju pokušao inkorporirati u materijalističko shvaćanje svijeta.¹⁰

Knjižica Ivana Brichte i Rikarda Podhorskog *Nauka život i tehnika* (1932) izazvala je brojna reagiranja s lijeva i s desna. Zastupajući mišljenje da je realne probleme moguće riješiti jedino primjenom znanstvenih metoda, autori ipak deklarativno odbacuju pozitivizam, prethodno ga definiravši kao vrstu utilitarističkog pristupa. Prema njihovom mišljenju, napredak znanosti i spoznaje nemoguć je bez metafizike ili metakemije, tj. bez razmišljanja koja nisu nužno vezana uz već poznate činjenice nego se pitaju o još nedostupnim razinama i aspektima stvarnosti. Zanimljivo je da su kritičari s ljevice knjigu blagonaklono prihvatili, ali joj svi redom predbacuju nedostatak dijalektičko-materijalističkih argumenata protiv idealizma.¹¹

⁸ Sima Marković, *Princip kauzaliteta i moderna fizika*, Beograd 1935, 56—57.

⁹ Koča Popović, Marko Ristić, *Načrt za jednu fenomenologiju iracionalnog*, Beograd 1931, 99.

¹⁰ Sima Marković, *Teorija relativiteta. Popularno naučna skica*, Beograd 1924, i »Teorija relativiteta u svetlosti savremene filozofije«, *Srpski književni glasnik*, Beograd 1929, knj. XXVIII, 36—48.

¹¹ Na knjigu su se osvrnuli: Mladen Iveković, »Prirodne nauke i dijalektički materijalizam«, *Kultura*, Zagreb, br. 2/1933, 70—79; Zvonimir Richtmann, »Jedna knjiga o nauci«, *Književnik*, Zagreb, god. VI, br. 2/1933, 67—69; Sima Marković, *Princip kauzaliteta i moderna fizika*, Beograd 1935, 1973.

Detaljan prikaz ne samo knjige Brichte i Podhorskog, nego svih stavova na ljevici tridesetih godina o problemima odnosa marksizma i prirodnih znanosti vidi u: Ivan Babić, »Odnos filozofije i znanosti u radovima jugoslavenskih marksista 1931—1941«, *Putovi revolucije*, Zagreb br. 5/1965, 9—115.

Kratak ali poticajan pregled sukoba oko problema odnosa filozofije i znanosti vidi u: Stanko Lasić, *Sukob na književnoj ljevici 1928—1952*, Liber, Zagreb 1979, 164—178. O istoj problematici vidi i: Mislav Kukoč, »Kontroverze marksističke filozofije u predratnoj Jugoslaviji«, *Kulturni radnik*, Zagreb, god. XXX, br. 4/1977, 183—207; Božo Kovačević, »Marksizam, filozofija i znanost u radovima Richtmanna i Podhorskog«, *Gordogan*, Zagreb, br. 7/1981, 56—92, br. 8—9/1982, 116—144 i br. 10—11/1982, 95—136; Božo Kovačević, »Geneza spora o znanosti i filozofije«, *Književna reč*, Beograd, br. 193—194/1982; Božo Kovačević, »Fizika i dijalektički materijalizam u tekstovima Zvonimira Richtmanna«, *Filozofska istraživanja*, br. 7/1983, 65—75.

Zvonimir Richtmann se u svojim ranijim tekstovima predstavio kao dijalektički materijalist. Bilo da je govorio o krizi determinizma u suvremenoj znanosti,¹² ili o filozofijskim reperkusijama teorije relativnosti i kopenhagenske interpretacije Heisenbergova principa neodređenosti,¹³ on je nastojao pokazati da je dijalektički materijalizam predvidio aktualno stanje znanosti i da su nove znanstvene spoznaje kompatibilne postavkama dijamata. Međutim, i sam fizičar, Richtmann nije mogao zanemariti činjenicu da osnovni principi dijalektičkog materijalizma, poradi njihove neodređenosti, nisu ni u kakvoj vezi s praksom znanstvenog rada. Stoga je prihvatio pozitivizam kao »radnu metodu za privremeno i ograničeno područje istraživanja«, ali ga je odbacio kao »krajnji cilj ili filozofski nazor«.¹⁴

Pišući o Richtmannovim člancima, objavljenim u *Almanahu savremenih problema* 1932. i 1933. godine, Rikard Podhorsky je pohvalio njihovo materijalističko opredjeljenje, ali je istodobno razvio niz misli koje su otkrivale da je njegovo stajalište pod utjecajem neopozitivističkih stavova. Tako je on iznio i poglede koji su u opreci spram učenja dijalektičkog materijalizma: »Najmodernija je fizika uistinu dosta očito pokazala da fizika uopće ne može da prikazuje transcendentnu stvarnost apsolutno, onako kakvu je moramo nezavisno od ljudskog uma, 'samu po sebi', zamišljati, već da ona može samo da sagradi pojmovni sistem koji će stvarnost najjednostavnije — a to znači s minimumom pojmova, a ne, kako je Mach mislio, s minimumom napora — prikazati.«¹⁵

Richtmann će se, s vremenom, prikloniti shvaćanjima svog kritičara. Godine 1936. oni su zajedno napisali predgovor prvoj knjizi Biblioteke znanstvenih knjiga. Tu su, među ostalim, napisali: »Naša je želja da ona (biblioteka, op. B. K.) mnogim čitaocima olakša opredjeljenje za društvenu akciju u ovo doba, kad je čovječanstvo na prekretnici svoje povijesti.«¹⁶

S istom svrhom pokrenut je u Zagrebu, godine 1937, partijski časopis *Znanost i život*. Njegove su stranice postale poprištem žestokog sukoba s jedne strane Richtmanna i Podhorskog, koji su pisali pod pseudonimima Z. Ravnikar i R. Pećinac, i glasnika partijske ortodoksije Ognjena Price, s druge. Počelo je Pricinim člankom »Savremena filozofija i prirodne znanosti«.¹⁷ Tvrdeći da je Hegelova filozofija vrhunac tradicionalne filozofije, Price kritizira glavne građanske, nužno dekadentne, filozofijske pravce: neokantovstvo, fenomenologiju i neopozitivizam, i suprotstavlja im dijalektički materijalizam kao jedinog pravog nasljednika Hegelove baštine, koji ga ujedno i nadmašuje: »Sa dijalektičkim materijalizmom, i to samo s njime, prestaje epoha idealističke i religiozne metafizike i počinje vijek znanosti.«¹⁸

¹² Z. Richtmann, »Križa determinizma u današnjoj fizici«, *Almanah savremenih problema*, Zagreb 1932, 66—77.

¹³ Z. Richtmann, »Savremena fizika i filozofski materijalizam«, *Almanah savremenih problema*, Zagreb 1933, 154—160.

¹⁴ *Ibid.*, str. 159.

¹⁵ Rikard Podhorsky, »Razmatranje o problemima prirodne filozofije povodom *Almanaha savremenih problema*«, *Kultura*, Zagreb, god. I, br. 5/1933, 361.

¹⁶ *Nauka i tehnika*, Predgovor, Zagreb 1936, 14.

¹⁷ *Znanost i život*, Zagreb, god. I, br. 1/1935, 4—15.

¹⁸ *Ibid.*

Odgovarajući mu u narednom broju istog časopisa,¹⁹ Richtmann i Podhorsky odbacuju Pricinu isključivost i pokušavaju dokazati da je i modernu filozofiju znanosti, tj. logički pozitivizam, moguće inkorporirati u »marksističku naučnu filozofiju«. Pricin gnjevni odgovor²⁰ sadržavao je već od ranije poznate ocjene građanske filozofije, ali je proširen razmatranjima o revizionizmu i konstatacijom da Pećinac i Ravnikar žele uspostaviti pučku frontu u teoriji, što je tada bilo ravno političkoj osudi.

Tako je rasprava o filozofiji i znanosti prerasla u politički sukob. Članak »Nauka i dogmatika«,²¹ kojim su Pećinac i Ravnikar odgovorili Prici, jedan je od prvih primjera antidogmatskog i antistaljinističkog načina mišljenja na jugoslavenskoj ljevici. Nakon što su pomno analizirali Pricine »argumente« i ocijenili ih kao znanstveno irelevantnu, na iracionalizmu zasnovanu dogmatiku, a vjerni svojoj koncepciji o revolucionarnom potencijalu znanosti i svojoj reviziji dijalektičkog materijalizma — prema kojoj se djalektikom može opisati povijest smjenjivanja znanstvenih teorija a ne i zakonita zbivanja u prirodi, Pećinac i Ravnikar ovako se suprotstavljaju staljinističkoj ortodoksiji: »Provoditi 'liniju' ne znači staviti pred oči konjske klopke, jer se upravo takvim 'usmjerenim' gledanjem može udariti u nepredviđenu zapreku. Treba naprotiv gledati lijevo i desno, treba se kritički služiti iskustvom cjelokupne nauke — samo tako je moguće svijesno i sigurno ići prema cilju.«²²

Ta polemika praćena je brojnim napadima na Richtmanna i Podhorskog u gotovo svim ljevičarskim časopisima.²³ Činjenica da su Richtmannovi tekstovi, uz Ristićev i Bogdanovljeve, objavljivani na stranicama Krležinog časopisa *Pečat* korištena je kao naročito otegotna okolnost za Krležu.²⁴ Inače, u *Pečatu* Richtmann je ustrajao u dokazivanjima da suvremena znanost nije idealistička, ali je isto tako potpuno odbacio dijalektički materijalizam kakvim su se služili njegovi oponenti. U opsežnom članku »Prevrat u naučnoj slici o svijetu« Richtmann je odstupio od samo jedne komponente svog ranijeg stava. Dok je u najranijim tekstovima nastojao pokazati da je dijalektički materijalizam jedina filozofija podudarna spoznajama suvremene znanosti, a kasnije zajedno s Podhorskim reinterpetirano dijalektički materijalizam tako da omogućujući uklapanje neopozitivističkih teza u nj, ovdje nema riječi o dijamatu. Ostale su, jedna nasuprot drugoj, filozofija i znanost: »Filozofija kao nauka nad naukama, kao nauka koja je pronalazila i obarala istine koje nisu bile provjerene drugim naukama, takva nadstvarna, nadnaučna, nadtjelesna nauka, u metafizičkome značenju ovog mutnog pojma, silazi polagano s pozornice već nekoliko stotina godina, da bi najnovijim otkrićima savremene fizike izgubila konačno sve svoje samostalne tvrdnje, a među tima svoj najjači zahtjev za očiglednim shvaćanjem čitave prirode.«²⁵

¹⁹ Pećinac, R., Ravnikar, Z., »Utjecaj prirodnih nauka na modernu filozofiju«, *Znanost i život*, Zagreb, br. 2-3/1939, 49-73.

²⁰ »Takozvana naučna filozofija«, *Znanost i život*, Zagreb, br. 5-6/1937, 207-228.

²¹ *Znanost i život*, Zagreb, god. III, br. 1/1938, 51-76.

²² *Ibid.*, 75-76.

²³ Vidi: M. Đurin (Miloš Popović), »Jedinstveni front ili revizija dijalektike«, *Kultura*, Zagreb, god. III, br. 1/1938, 4; Milan Orlić (Miloš Popović), »Slučaj Pećinca i Ravnikara«, *Kultura*, Zagreb, god. III/1938, br. 6, 3-5; br. 7, 11-13; br. 8, 4-7; god. IV/1938, br. 1, 8-19; br. 2, 47-53; Todor Pavlov, »O filozofstvujušim fizičarima«, *Umetnost i kritika*, Beograd 1939, br. 3, 138-147; br. 4-5, 215-222, kasnije objavljeno u *Književnim sveskama*, Zagreb 1940, 54-87.

²⁴ Vidi: T., »Troćkizam i njegovi pomagači«, *Proleter*, god. XV, maj 1939, br. 1, 5-6; T. T., »Za čistoću i boljševizaciju partije«, *Proleter*, god. XV, april-maj, br. 3-4, 9.

²⁵ Zvonko Richtmann, »Prevrat u naučnoj slici o svijetu«, *Pečat*, Zagreb, god. I, br. 1-2, 90.

Ta nauka nad naukama, koju Richtmann spominje ne nadijevajući joj ime, upravo je dijalektički materijalizam. U istom duhu pisan je i drugi njegov članak za *Pečat*, bar u dijelovima koji su teorijski, u kojima Richtmann elaborira osnovne postavke svog stajališta. Inače, taj veliki članak je polemički intoniran i, kao i drugi pečatovski antibarbarusi, pokušaj je cjelovitog sagledavanja sukoba na ljevici, pokušaj koji odiše rezignacijom i stoičkim mirom u susretu s nimalo svijetlim perspektivama. Pisan je sa slutnjom da je to testament.

Filozofi koji proučavaju povijest filozofije pišu samo knjige o knjigama, misleći da pišu knjige nad knjigama, govori Richtmann. Tako ne čine ni jedan korak na putu spoznavanja prirode: »Fizika je ona opća nauka, koja istražuje sve što je univerzalno u prirodnim pojavama, bilo u živom ili neživom tijelu, bilo na zemlji ili izvan zemlje. Fizika, dakle, a ne 'filozofija' povezuje sve specijalne prirodne nauke.«²⁶ Filozofija koja se predstavlja kao nauka nad naukama i koja uopćava znanstvene spoznaje nije drugo nego »sterilno prežvakavanje naučnih rezultata«. Jedini vid filozofiranja koji može biti sukladan sa znanošću jest epistemologija koja proučava logičku sintaksu jezika i povijest znanosti. Ako se već govori o dijalektici, onda je riječ o zakonima razvitka znanstvenih teorija, nipošto o prirodi samoj. Dijalektički zakoni, kaže Richtmann, važe samo na jednom području ispitivanja, na području odnosa subjekta i objekta: »Materijalistička dijalektika istražuje kako se subjekt koji spoznaje odnosi prema objektu tog spoznavanja, njeni se zakoni odnose na spoznavanje i prilagođavanje čovjeka u društvu i prirodi, ali nisu zakoni mrtve prirode same.«²⁷

U kontekstu našeg razmatranja zanimljivo je primijetiti da je Richtmann u ovom radu učinio korak naprijed u pogledu određenja smislenosti filozofijskih bavljenja. Kako sam pokazao, filozofiji ni on ni Podhorsky nisu našli *raison d'être*. Ovdje, međutim, Richtmann priznaje filozofiju kao pokušaj čovjeka da odgovori na pitanja koja nadilaze njegove mogućnosti i uvide. Filozofija i umjetnost su zapravo ljudski odgovor na rezignaciju u pogledu mogućnosti rješavanja vječnih pitanja: »On (čovjek, op. B. K.) ne može prestati da razmišlja i sanja o problemima za koje mu je nauka dokazala da ih ljudski um vjerojatno nikada neće moći da riješi ikakvom sigurnošću, jer je čovjek i njegov život prostorno i vremenski presićušan, da bi mogao dati odgovor na pitanje vječnosti i beskonačnosti. Čovječji um rođen i razvijen iz biološke potrebe prilagođavanja i održavanja, ne može da nađe odgovor na pitanja koja leže daleko izvan dosega unutar kojega je taj um nastao i u kojem se razvio.«²⁸ Konstatiravši da nema znanosti koja bi mogla potrti ili nadomjestiti potrebu za tom vrstom bijega od stvarnosti, Richtmann napominje da je znanost pozvana suditi o načinima društvene upotrebe te metafizike, ali sama po sebi metafizika nije reakcionarna: »'Metafizička' razmatranja mogu, ali ne moraju biti reakcionarna, kao što to može ali ne mora biti poezija.«²⁹

²⁶ Zvonimir Richtmann, »Savremena naučna misao nije idealistička«, *Pečat*, Zagreb, 1940, god. II, br. 13-15, 105.

²⁷ *Ibid.*, 155-156.

²⁸ *Ibid.*, 121.

²⁹ *Ibid.*, 122.

Ovim stavom Richtmann je pokazao da je definitivno otklonio teret ljevičarskih apriorija i krenuo ususret svim mogućim ljudski relevantnim pitanjima. Upravo je ta otvorenost prema različitim aspektima ljudske egzistencije *differentia specifica* pečatovskih antibarbarusa u odnosu na revolucionarnu eshatologiju. Završna riječ predstavnika partijske ortodoksije i zagovornika dijamata izrečena je u *Književnim sveskama*, gdje su objavljeni Pricini stari i Pavlovljevi novi i stari obračuni sa revizionizmom, mahizmom i idealizmom Richtmanna i Podhorskog. Budući da je o Pricinim člancima ovdje već bilo riječi, zadržat ću se na kratkom prikazu Pavlovljevog odgovora Richtmannu. Pavlov se, u maniri velikog i priznatog dijalektičko-materijalističkog autoriteta, poduhvatio raskrinkavanja Richtmannovih revizionističkih skretanja. Ne ulazeći u analizu Richtmannovih argumenata i ne suprotstavljajući im svoje, Pavlov se uglavnom poziva na klasike marksizma i konstatira da su oni, a naročito autor *Materijalizma i empiriokriticizma* (Lenjinovo ime nije se zbog cenzure smjelo spominjati), zastupali stavove dijametralno suprotne Richtmannovim. Pavlovu i nije stalo da pokaže u čemu Richtmann griješi, da ga demantira ili da demonstrira nedosljednosti u njegovim izvodima, već da se Richtmannu odrekne pravo pozivanja na dijalektički materijalizam. Pavlov, u povišenom tonu, pita: »Zašto ne izjavi otvoreno, časno i pošteno da kida s dijalektičkim materijalizmom?«³⁰ Pri tome je smetnuo s uma da je Richtmann jasno napisao kakav dijalektički materijalizam odbacuje i odredio svoju verziju primjene dijalektičko-materijalističke metode u proučavanju povijesti znanosti. Richtmannov najstudioznije pisani rad, u kojem je on pokušao uobličiti svoj *credo* i maksimalno pomno artikulirati poglede na problematiku odnosa filozofije i znanosti, Pavlov je — ne iznijevši pri tome ni jedan argument — s prezirom proglasio »svijesnim falsifikatima, sramnim podmetanjem i spletkaskim klevetama« i ovako ga ocijenio: »Pisac ovih redaka još je doskora dopuštao da Zv. Richtmann, bar kao specijalista i učenjak-fizičar, nije prekinuo sa elementarnim pojmovima naučne i političke časti i poštenja. Nažalost, gorko sam se varao. Ništa nečasnije i nepoštenije, kako u naučnom tako i u političkom smislu, nisam čitao u suvremenoj filozofskoj balkanskoj literaturi! Žalosno, ali je činjenica!«³¹

Problemi teorije marksizma

Od tekstova pisanih dvadesetih godina u ovu podskupinu idu, primjerice, tekstovi Lava Grūna-Gorenčevića i J. Šajine iz *Književne republike* (1924), a dijelom tu spada i već spominjana knjiga Veljka Ribara *Principi materijalističke filozofije* (1922). Ovdje ću se, međutim, zadržati na nekoliko članaka koji, po mom mišljenju, zavređuju naročitu pažnju. To je ponajprije mala polemika o metodi Marxova *Kapitala*.

Veselin Masleša je, u *Danasu*,³² napisao osvrt u kojem je upozorio na moguće poteškoće i prepreke u razumijevanju glavnog Marxova djela. Pri tome se oslonio na Henricka Grossmanna i njegovu tezu da je u *Kapitalu* primijenjena metoda približavanja, tj. da je najprije ekspliciran metodologijski mo-

³⁰ Todor Pavlov, »Zvonimir Rihtman skida masku«, *Književne sveske*, Zagreb 1940, 224.

³¹ *Ibid.*, 224.

³² V. Masleša, »Marksov *Kapital* u našem prevodu«, *Danas*, Beograd, 1934, br. 1, 121—124.

del u koji treba interpolirati pojavne oblike kapitalizma i tako ih objašnjavati i određivati putove njihova razvitka. Toj postavci suprotstavio se Vasilije Bunić (pseudonim Sime Markovića) u *Kritičkim osvrtima*.³³ On je Maslešin napis iskoristio kao povod za polemiku sa Grossmannovim teorijama o slomu kapitalizma. Marković tvrdi da je sam Marx dao sve elemente za teoriju kriza kapitalizma i da je Grossmannov model teorije sloma nepodudaran Marxovim intencijama i činjenicama. Zaključak njegovog osvrta glasi da je Grossmannova teorija apstraktno-formalna, dok je Marxova i marksistička (Engels, Uljanov) dijalektički konkretna.

U raspravu se potom uključio Slavko Petrović, objavivši u zagrebačkom *Književniku* članak »Henryk Grossmann i problem metodologije Marxova Kapitala«.³⁴ On ovako vidi Marxove metodologijske postupke: »Kao što se iz prednjih izlaganja vidi, po Marxu primijenjeni, po Grossmannu formulirani, a po Buniću osporeni metod logičke konstrukcije sastoji se zapravo iz tri dijela: U prvom se dijelu uprošćuje komplikovani konkretni svijet pojava putem logičke apstrakcije. Iz raznolikog mnoštva pojava komplikovanog ekonomskog života izlučuju se svi oni momenti, faktori, koji nisu bitni po sistem kapitalističke produkcije, kako bi se na taj način otkrila i utvrdila skrivena srž kapitalističkog sistema. U konkretnom objektu istraživanja predstavlja tu srž šema reprodukcije. Ova šema predstavlja idealizovani, fiktivni, »kemijski čisti« kapitalizam, koji je oslobođen ostataka svih stranih formacija. U drugom dijelu deduciraju se iz ovog uprošćenog fiktivnog kapitalizma zakoni dinamike procesa reprodukcije i akumulacije, koji i sami imaju, prema tome, fiktivan i provizoran karakter. U trećem pak dijelu ponovo se uvlače u analizu u prvi mah predbježno zapostavljeni, apstrahirani faktori i vrši se korektura iz premisa fiktivnog kapitalizma izvedenih zaključaka, te se na taj način teoretska analiza sve više i više približava empirijskoj stvarnosti.«³⁵

Nakon što je referirao o različitim pokušajima kritike Marxove metodologije, Petrović se vraća Grossmannovim postavkama i, potpuno ih usvojivši, replicira Markoviću osporavajući svaku validnost dijalektičkog materijalizma u proučavanju društvenih fenomena: »Gore izloženi metodološki postupak na kojem je zasnovan Marxov *Kapital*, i koji je »po svome biću nešto sasvim drugo nego Marxova dijalektička metoda«, kako ispravno primjećuje Bunić, predstavlja jedan metodološki princip logičke obrade i konstrukcije nekog datog gradiva, koji nije vezan za neku određenu naučnu oblast, uslijed čega ga razne naučne oblasti mogu sa podjednakim uspjehom primjenjivati, dok dijalektički materijalizam predstavlja jedan ideološko filozofski princip. Ova dva, po svojoj suštini divergentna, ali ne kontrarna principa kreću se u dvjema različitim paralelnim ravninama koje nemaju zajedničkog sjecišta. Oni se međusobno niti uslovljavaju niti isključuju. Jedno te isto ideološko gledište omogućuje razne metode rada i istraživanja, kao što se jednim te istim metodom rada mogu koristiti razna ideološka gledišta. Okolnost, npr. da su socijalizam i fašizam ideološki antipodi ni u koliko ne sprječava fašizam, da u mnogo čemu prosto kopira metode rada i organizacije svojih ideoloških anti-

³³ Vasilije Bunić, »Nekoliko napomena o prevodu *Kapitala*«, u knjizi *Kritički osvrti*, prva serija, Geca Kon, Beograd 1934, 47-63.

³⁴ *Književnik*, Zagreb 1934, br. 11.

³⁵ *Ibid.*, 506.

pada.«³⁶ Petrovićev članak nedvojbeno je potvrda teze o samostalnom i kritičkom prosuđivanju u redovima jugoslavenske lijeve inteligencije, kako o problemima teorije marksizma tako i o djelovanju politički organizirane ljevice.

Zanimljivim, u pogledu određenja prave biti Marxova učenja, držim i članak Miroslava Juhna, objavljen u *Književniku* godine 1934.³⁷ Taj članak interesantan je zato što je to, koliko mi je poznato, na jugoslavenskoj ljevici prvi pokušaj tumačenja marksizma u svjetlu preokupacija i postavki Marxovih ranih radova. Drugim riječima, Juhn je 1934. godine anticipirao onu interpretaciju marksizma, koja se u nas razvila pod imenom filozofije prakse. Konstatirajući da je u centru Marxovih proučavanja ekonomije i društva »čovjek koga smatra rezultatom vlastitoga rada«, i inzistirajući na rezultatima Marxove kritike Hegelove filozofije prava, ovaj nezasluženo zaboravljeni teoretičar pledira za sliku marksizma koja se razlikuje od dijalektičko-materijalističke shematike: »Bez ovih pretpostavaka, koje su rezultat njegovih ranih radova, ne možemo si niti stvoriti pravu sliku o marksizmu, a napose ne o historijskom materijalizmu, jer nam sam *Kapital* ne daje dovoljan pregled općenitog ljudskog osnova marksizma koji je bitan za ispravno shvaćanje marksističkog gledanja na svijet.«³⁸

Juhn je akceptirao i problematiku otuđenja, dakle središnje mjesto interpretacije marksizma oslonjene na Marxove rane radove: »Štaviše, uvjeti za samootuđenje kao takovi moraju biti i uvjeti za samoostvarenje čovjeka. *Stvarni materijalni proces ljudske povijesti u svom zbivanju je stvaranje ljudske slobode.* To je zapravo jezgra tzv. materijalističkog shvaćanja povijesti, koja je razvoj prave razumne stvarnosti kao djelo zbivajuće se historije, koja već u svom zametku sadrži razum, iako on do sada nije ostvaren.«³⁹ Ovi citati nedvojbeno svjedoče o vrijednosti uvida koji su bili prigušeni nastupom dijamačke ortodoksije krajem tridesetih godina. Ali pedesetih i šezdesetih godina, kad je presječna kominternovska pupčana vrpca jugoslavenske revolucije i kad je na ideološkom planu došlo do znatnog odmaka od staljinizma, interpretacije marksizma zasnovane na uvidima sličnim Juhnovim doživjele su u jugoslavenskoj filozofiji puni procvat.

PSIHOANALIZA I INDIVIDUALNA PSIHOLOGIJA

Pripadnici jugoslavenske lijeve inteligencije napisali su mnogo različitih radova o psihoanalizi. Ta tema je, kao svojevrsna moda, bila predmetom interesa intelektualaca i široke publike svih usmjerenja. Mora se ovdje reći da je srpska građanska inteligencija daleko bolje primila psihoanalizu nego hrvatska. U Beogradu objavljeni su prijevodi nekih Freudovih djela, potom radovi Freudovih sljedbenika i, na koncu, iscrpna studija o psihoanalizi Nikole M. Popovića.⁴⁰ Izuzme li se krug intelektualaca oko kluba *Astra* i skupine oko

³⁶ *Ibid.*, 507.

³⁷ Miroslav Juhn, »Filozofske pretpostavke Marxove analize društva«, *Književnik*, Zagreb 1934, god. VII, br. 12, 521-527.

³⁸ *Ibid.*, 522.

³⁹ *Ibid.*, 526.

⁴⁰ Nikola M. Popović, *Psihoanaliza*, Geca Kon, Beograd 1935, 300.

Bene Steina, zagrebačka građanska inteligencija, a naročito stručni krugovi, odbacivali su psihoanalizu i individualnu psihologiju kao učenja s klasnom tendencijom.

Nadrealisti su u psihoanalizi prepoznali teoriju suglasnu svojim koncepcijama o poeziji kao moralu želje. Koča Popović i Marko Ristić povezuju psihoanalizu sa dijalektikom i pripisuju joj revolucionarni potencijal. Da bi postavili jasnu granicu spram brojnih sljedbenika Freudova učenja koji nisu prihvaćali revolucionarnu ideologiju radničke klase, oni psihoanalizu luče od frojdizma.⁴¹ U tome će ih, primjerice, slijediti Zvonimir Richtmann knjižicom napisanom u čast Freudove osamdesetogodišnjice.⁴² Pisana s neskrivenom simpatijom za tvorca psihoanalize, ta knjiga sadržava niz argumenata za relevantnost psihoanalize za prosuđivanje o društvenim pojavama. Prema Richtmannovom mišljenju, Marxov i Engelsov historijski materijalizam, naročito njihova analiza građanske ideologije, predstavlja anticipaciju psihoanalize: »Ideološki, dakle tendencioznom iskrivljavanjem prožeta je sva filozofija i sve one nauke koje su u neposrednoj vezi sa bilo ličnim, bilo društvenim ljudskim interesima. Ovo objašnjenje ideologije nesvjesnim društvenim interesima iskrivljenog nazivanja jest jedna spoznaja historičkog materijalizma psihološkog karaktera, prema tome je to prvi osnov psihologije dubina iznesen ne od psihologa već od ekonomičara. Zbog toga ta strana historičkog materijalizma nije psihološki detaljno razrađena, već se u djelima tih ekonomičara spominje mimogred.«⁴³

Ali Richtmann je daleko od pomisli da psihoanalizi odrekne značenje i važnost. Uspoređujući je sa teorijama Kopernika i Darwina, koje su pokazale neosnovanost nekih ljudskih nada i iluzija, on ovako određuje domete psihoanalize: »U sličnom oslobađanju od iluzije nekritičnog racionalizma leži težište kulturnog značenja Freudovog djela. To je ona spoznaja koja daleko prelazi specijalne probleme psihoanalize i mijenja način prosuđivanja svih ljudskih čina. Ta spoznaja nije isključivo djelo Freuda i psihoanalize, već dobiva univerzalno značenje tek u vezi sa spoznajom stvaranja ideologije pod uplivom društvenih faktora.«⁴⁴

Tako je Richtmann pisao 1937. godine. Pet godina ranije, 1932, u *Almanahu savremenih problema* objavio je opsežnu studiju o psihoanalizi.⁴⁵ Tu je detaljno prikazao pojmovnu shemu psihoanalitičke teorije. No, pravi predmet njegova interesa je ontološki status psihoanalitičke teorije. Razvivši opširnu

⁴¹ Koča Popović i Marko Ristić, *Nacrt za jednu fenomenologiju iracionalnog*, Beograd 1931, 164—165.

⁴² Zvonko Braun (Zvonimir Richtmann), *Sigmund Freud*, Biblioteka »Likovi«, Zagreb 1937, 67.

⁴³ *Ibid.*, 16.

⁴⁴ *Ibid.*, 45.

Sima Marković, u članku »Psihoanaliza i marksizam« objavljenom u drugoj seriji *Kritičkih oglada* 1934. godine, odredio je psihoanalizu kao »biološki fundiranu metodu individualne psihologije«. Taj članak je, zapravo, recenzija Reichova spisa *Dijalektički materijalizam i psihoanaliza*. Marković odbacuje Reichov pokušaj inkorporiranja psihoanalize u marksizam. On misli da bi to bilo stavljanje psihoanalize u isti rang sa marksizmom. Psihoanaliza je, međutim, posebna prirodna nauka koja je otkrila egzistenciju nesvjesnog, »jednu novu oblast pojava, nov izvor pokretnih snaga našeg psihičkog života«, ali kao takva ne ulazi u korpus dijalektičkog materijalizma. Njezin cilj nije, tvrdi Marković, da upozori na opasnost racionalističke misli, kako su to tvrdili nadrealisti (a od njih je to, kako smo vidjeli, preuzeo Richtmann), već je ona »racionalna obrada iracionalnog« (isto, 46).

⁴⁵ Zvonko Braun, »Psihoanaliza. Njezin materijalistički osnov i odnos prema drugim psihološkim teorijama«, *Almanah savremenih problema*, Zagreb 1932, 3—27.

argumentaciju, Richtmann je, ne u svim pojedinostima uspješno, dokazivao da je psihoanaliza materijalistički zasnovana teorija, koja je u skladu sa determinizmom i sa teorijom odraza.

Knjižicom *Psihoanaliza i individualna psihologija*⁴⁶ Cesarec je zagovarao Adlerovo učenje, prikazavši ga kao kompatibilno socijalističkom nauku. Oslanjajući se na deklarativno Adlerovo inzistiranje na kolektivizmu i zajedništvu, suprotstavljeno individualizmu Freudova učenja, Cesarec kao da je zaboravio iznijeti argumentaciju temeljenu na analizi dviju rivalskih teorija. Cesarec je psihološke teorije promatrao u kontekstu devetnaestostoljetne građanske filozofije. Time je, zapravo, ostao po strani u odnosu na dominantni interes marksistički orijentiranih teoretičara, koji su psihoanalizu pokušavali interpretirati kao znanstvenu teoriju te su bili skoncentrirani na metodološke, ontološke i epistemološke probleme.

Nadrealisti su vrlo nepovoljno ocijenili Cesarčevu knjigu. Vane Živadinović-Bor je individualnu psihologiju proglasio rezultatom Adlerove ambicije koja mu je nalagala da pošto-poto smisli teoriju različitu od psihoanalize. U svojoj ocjeni on ide i korak dalje, ka politici: »S druge strane ona predstavlja pravi socijaldemokratski prepad na jednu naučnu teoriju koja danas izgleda ne samo bezopasna nego čak i nazadnjačka, ali koja sadrži još neocenjiva sredstva koliko za rušenje toliko i za podizanje. Čudno je međutim da su to prvo osetili neprijatelji onih koji se iskreno pozivaju na istorijski materijalizam, još čudnije da među ovim poslednjim ima i takvih koji su ne samo prevareni, nego nesvesno uzimaju na sebe da varaju i druge.«⁴⁷ Na koncu, Živadinović-Bor se opredjeljuje »protiv Adlera, za psihoanalizu bez freudizma. Isto kao što smo za dijalektiku bez Hegelovog idealizma«.⁴⁸

I Zvonimir Richtmann je, u već spomenutoj studiji *Psihoanaliza*, usporedio Freudovo i Adlerovo učenje. Zaključio je da se individualizam psihoanalize može prevladati ako se ova sjedini sa individualnom psihologijom koja inzistira na kolektivizmu i potrebi za zajedništvom. Za psihoanalizu više govore znanstveni, a za individualnu psihologiju praktični razlozi. Prva je teorijski zasnovana na determinizmu i materijalizmu, ali je praksa njezine upotrebe individualistička. Druga je idealistička u mjeri u kojoj ističe apstraktni osjećaj zajedništva, umjesto da inzistira na spoznaji ekonomskih i socijalnih datosti unutar kojih jedinka egzistira.

U knjizi *Sigmund Freud* komparacija dviju teorija izvedena je na štetu individualne psihologije: »Ona znači veliki napredak na polju psiholoških istraživanja, ali ako se stavi u potpunu opoziciju prema psihoanalizi, onda je daleko jednostranija od psihoanalize i gubi naučni karakter.«⁴⁹

Na osnovi ovog kratkog prikaza dijela rasprava na ljevici, o važnosti psiholoških teorija za marksizam, vidljiva je otvorenost i teorijska spremnost s kojom su intelektualci prihvaćali izazove novih uvida pokušavajući ih integrirati u svoj svjetonazor. Nasuprot toj varijanti intelektualnog ljevičarstva

⁴⁶ August Cesarec, *Psihoanaliza i individualna psihologija*, Naklada vlastita, Zagreb 132, 99.

⁴⁷ Vane Živadinović Bor, »Psihoanaliza ili individualna psihologija«, *Nadrealizam danas i ovdje*, Beograd, god. II, br. 22/1932, 47.

⁴⁸ *Ibid.*, 48.

⁴⁹ Zvonko Braun, *Sigmund Freud*, Zagreb 1937, 40.

stajala je idejna monolitnost, u političkom smislu to djelotvornija što je bila zatvorenija prema izazovima i pozivima na preispitivanje usvojenih »istina«.

Na kraju valja spomenuti da bi se neki članci, objavljeni na stranicama ljevičarskih časopisa u razdoblju 1919—1941, mogli tretirati kao elementi zasebne skupine. To su *polemike* u kojima nije bilo problemski locirane rasprave o teorijskim pitanjima. I ovdje bismo mogli izvesti podjelu u dvije podskupine. U prvu podskupinu mogli bi ući, primjerice, Krležina »Hrvatska književna laž« i Cesarčeve »Dve orijentacije« (obe objavljene u *Plamenu*, 1919). To su vatrena načelna suprotstavljanja građanskom vrijednosnom sustavu i žestoka agitacija za vlastiti, novi svjetonazor. To su, dakle, polemike sa zagovornicima drugih, neljevičarskih ideologija. Drugu podskupinu čine polemike na ljevici s kraja tridesetih godina. Bile su to rasprave u kojima je jedna strana politiku apostazirala na rang jedino relevantnog medija svekolikog ljudskog djelovanja, a druga se tome pokušavala suprotstaviti. »Revizionisti« i »trockisti« ispisali su stotine stranica svojih antibarbarusa pledirajući za slobodu mišljenja i stvaranja. Počelo je člankom »Nauka ili dogmatika« Pećinca i Ravnikara, kulminiralo Krležinim »Dijalektičkim antibarbarusom«, Ristićevim »Nesavremenim razmatranjima« i Richtmannovom opširnom raspravom »Savremena naučna misao nije idealistička«, a odrazilo se u Bogdanovljevoj knjizi *Moralna i politička strana lijeve hajke na Krležu* (Zagreb, 1940) i Šonjarinom spisu »Smisao estetske diskusije oko Pečata«. Druga strana, ortodoksna, najimpresivnije svoje argumente sabrala je u *Književnim sveskama*.

Mislim da je barem jedan rezultat ovog pregleda stavova međuratne lijeve inteligencije vrijedan pažnje. To je nedvojbena pripadnost evropskom kulturnom kontekstu. Rasprave o pojedinim temama, kao što je polemika o metodi Marxova *Kapitala* ili pionirsko nastojanje Miroslava Juhna da pokaže filozofsku osnovu Marxove teorije društva, bile su u ono doba *up to date*. Naizgled paradoksalno, provincijalizacija jugoslavenske lijeve misli zbilja se dolaskom političke ljevice na vlast. U godinama otrežnjenja i dedogmatizacije, jugoslavenski poslijeratni lijevi intelektualci — ukoliko je uopće smisleno upotrebljavati tu oznaku, budući da oni drugi, koji bi po logici stvari morali biti dio političke opozicije, nisu mogli javno prezentirati svoje stavove — počeli su ispočetka. Pri tom su previdjeli činjenicu da su imali prethodnike pa su se, umjesto nastavljanja na njihovo djelo, često iscrpljivali u pokušajima dosizanja onoga što je već bilo osvojeno i usvojeno.

BOŽO KOVAČEVIĆ
**A Contribution to the Study of Interwar Left
Intelligentsia**

The author investigates some of the conflicts between left wing intellectuals in interwar Yugoslavia. These conflicts are about the relation between philosophy and the natural sciences, about Marx' method in **Capital** and about the relation between dialectic materialism and psychoanalysis. The author suggests that these disputes, beyond doubt, belonged to their contemporary European context. On one side there was the dogmatic orientation of the Third International whose domination after the revolution has brought upon the provincialization of Yugoslav leftwing thought, and on the other side the unorthodox currents of the left having appeared again after the 1950's. But having forgotten their predecessors, they often exhausted themselves in new disputes discovering what had already been achieved.